

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра філософії

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Взаємодія Его і Супер-Его в психоаналізі Мелані Кляйн:
філософський аспект»**

« The interaction between Ego and Super-Ego in the psychoanalysis of M. Klein: the
philosophical aspect »

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 033 Філософія
Сердюк Юрій Миколайович

Керівник д.філос.н., проф.
Секундант С.Г. _____
Рецензент к.філос.н., доц.
Райхерт К.В. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2020 р.

Завідувач кафедри

(підпис) (прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № __

протокол № __ від _____ 2020 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

Голова ЕК

(підпис) (прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Поняття «Его» та «Супер-Его» в системі понять психоаналітичної теорії З. Фрейда	8
1.1 Несвідоме та принцип задоволення	8
1.2 Поняття інстинкту смерті в психоаналізі.....	11
1.3.Структурна модель психіки З. Фрейда. Поняття «Супер-Его».....	16
1.4 Інстанція «Понад Я» та її зв'язок з едиповим комплексом.	18
Розділ 2. Роль понять «проекція», «інтроекція», «ідентифікація» в формуванні концепції «Супер-Его» З. Фрейда та Мелані Кляйн	33
2.1 Проекція.	34
2.2 Інтроекція та ідентифікація.	37
Розділ 3. Обґрунтування концепції «Супер-Его» в психоаналітичній концепції Мелані Кляйн.	63
3.1 Гра, як репрезентація внутрішньої реальності.	63
3.2 Гра та методологічні засади дитячого психоаналізу	68
3.3 Раннє «Понад – Я».	75
3.4 Несвідома фантазія.	79
3.5 Філософські аспекти школи Мелані Кляйн.	85
Висновки	92
Список джерел та літератури	95
Додатки	102

Вступ

Актуальність теми дослідження. З моменту виникнення психоаналізу, і публікації праць Зигмунда Фрейда, на початку ХХ століття, і по теперішній день інтерес, з боку філософів до його творчості не зменшився. У свою чергу, геніальність Фрейда дозволила в його теорії психічного несвідомого інтегрувати ідеї Платона, Аристотеля, Канта і створити джерело і сферу загальних ідей і інтересів не тільки для своїх послідовників, а й для сучасної філософії. Сьогодні філософія, як і колись давно, коли вона служила теології, і сьогодні служить, але, вже будучи самодостатньою дисциплінарною областю людського пізнання, створює рівноправні союзи з іншими областями творчої думки людства.

Прикладом такого творчого та плідного синтезу ідей можуть бути Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, які в своєму маніфесті «Анти - Едіп» звертаються до праць З. Фрейда, М. Кляйн, Р.В. Біона, творчість Юлії Кристивої - філософа і психоаналітика, який очолив Міжнародну психоаналітичну Організацію. Джудіт Батлер - американський філософ, у своїй роботі «Психіка влади» звертається до теорій З. Фрейда і М. Кляйн. Британський психоаналітик Девід Белл використовує ідеї філософа Р. Уоллхейм, Рональд Бріттон вдало поєднує філософію і психоаналіз, а Бенджамін Килборн - історик філософії і психоаналітик з США, розробляє тему сорому в едіповому комплексі, тощо.

Такі категорії як «душа», «особистість», «психіка» об'єднують загальним предметним інтересом релігію, філософію, психологію, психоаналіз і багато інших наукових напрямків. Проблема психічного здоров'я, або цінності людської душі, моральної особистості, червоною ниткою проходить через історію людини, вона зафіксована ще в Книзі Йова Старого Завіту, вона піднімалась мислителями древніх і античних народів, вона актуальна і зараз. Питання «Чи була у стародавніх греків совість?» ставить наш сучасник В.Н. Ярхо. Теодор В. Адорно в «Проблемах філософії моралі» ставить запитання про норми які б виводилися з чистої волі та кризи моралі в суспільстві.

Основна проблема постановки таких питань, полягає в тому, що неможливо за допомогою формальної логіки однозначно визначити і вивести такі поняття як: психіка, особистість, совість або свідомість, а надто широке, або занадто вузьке їх визначення, змінює їх зміст. У підсумку, поняття можна наповнити таким змістом, що буде можливим зробити два взаємовиключних виведення. Можна доводити, як відсутність, так і наявність совісті, наприклад, у стародавніх греків. У повсякденному житті, суб'єктивне сприйняття наявності совісті у об'єкта може бути пов'язано з нашою фантазією і очікуваннями щодо останнього, і така оцінка хоч і популярна в повсякденності, але вона не може бути об'єктивною.

Якщо, дотримання правила «категоричного імперативу» забезпечується психічної інстанцією "Над - Я», чи можливо таку онтологію висловити через категорію «відношення»? Яка природа у відносинах «Я» і «Над - Я», що формує людяність в людині, яка визначається такими поняттями як особистість, совість, моральність.

Об'єктом дослідження даної роботи є поняття «Его» («Я») і «Супер - Его» («Понад - Я») в класичному та сучасному психоаналізу.

Предметом дослідження є категорія «відносини», що визначає кореляцію, яка утворює динамічну складову між структурними психічними елементами «Его» і «Супер - Его» в психоаналітичній концепції Мелані Кляйн.

Мета дослідження – обґрунтувати переваги концептуальних рішень Мелані Кляйн в розкритті філософських аспектів поняття «Супер - Его» в порівнянні з іншими теоріями психоаналізу. Показати відмінності в розумінні природи походження «Супер - Его» між теоріями Зигмунда Фрейда і Мелані Кляйн, виявити можливі підстави моралі (рос. нравственности), з теоретичних позицій школи Мелані Кляйн, експлікувати аргументи, розкрити філософський зміст і соціокультурне значення концептуальних рішень.

Для досягнення цієї мети, мною були поставлені такі завдання:

- дослідити основні методологічні принципи засновника дитячого психоаналізу Мелані Кляйн;
- дослідити використання поняття «Понад - Я» в працях З. Фрейда, пояснити його зміст і умови його формування;
- простежити модифікацію уявлень про це поняття у М. Кляйн;
- дослідити процес формування «Супер - Его» і «Его» в теорії Мелані Кляйн;
- експлікувати відносини між цими психічними інстанціями;
- визначити функції цих психічних інстанцій у З. Фрейда і М. Кляйн;
- показати відмінності теорії «Супер - Его» З. Фрейда і М. Кляйн;
- розкрити філософський зміст і соціокультурне значення основних положень теорії М. Кляйн.

Методи дослідження. Методологічну основу письмової роботи складають наступні методи:

- термінологічний і концептуальний аналіз, за допомогою яких уточнюються ті значення, в яких використовують термін «Супер - Его» З. Фрейд і М. Кляйн, а також експлікується його зміст;
- порівняльний аналіз, який використовується для з'ясування того нового, що привнесла в це поняття М.Кляйн;
- для пояснення цих нововведень використовуються проблемний, біографічний, соціокультурний та інші методи історико-філософського аналізу, за допомогою яких розкриваються соціокультурні та філософські підстави теорії М. Кляйн.

Структура роботи – послідовне дослідження взаємовпливу між філософією та психоаналізом яке відбувається між дисциплінами вже більш ніж сто років. Вона включає в себе міждисциплінарний підхід і поєднує в своїй структурі філософію та елементи прикладного психоаналізу. Основою даного дослідження є аналіз головних понять, концептуальних рішень та методів, які були використані в класичному та сучасному психоаналізі, та вивчення впливових теорій і їх особливостей. В першому розділі аналізуються роботи і

поняття Зигмунда Фрейда, в другому їх розвиток в британському психоаналізі, в третій розділ аналізує методи і поняття в теорії Мелані Кляйн.

Огляд джерел та літератури. Постійні кореляції та обмін думками який відбувається між філософами та психоаналітиками в сучасному світі, та вплив цих процесів на культуру, відкриває не тільки можливості взаємодії різних теорій, але і розкриває ряд проблем пов'язаних з інституалізацією психоаналізу. В сучасній Україні психоаналіз явище досить нове, і представлений переважно лише практикою різних напрямків, він не має власних теоретичних розробок, тому вітчизняної літератури по темі майже немає за рідкими виключеннями, наприклад «ХПО». Харківське психоаналітичне товариство, яке очолює доцент філософії університету Каразіна І.Ю. Романов, який публікує матеріали для вільного доступу, організовує наукові конференції, семінари. В рамках «ХПО» був здійснений переклад і наукова редакція трьох важливих праць професора Р. Хіншелвуда: «Словарь кляйнианского психоанализа», «Кляйнианский клинический практикум», «Контрперенос и живые моменты», які сміливо можна вважати кращими по даній темі. Окрім цього зусиллями ХПО і філософського факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна, в 2020 р. були організовані спільні міжнародні конференції за участю: Хорхе Канестрі, Роберта Хіншелвуда, Майкла Фельдмана при підтримці «Мелані Кляйн Траста».

В Російській Федерації, детальному вивченню психоаналізу присвятив свою роботу Валерій Лейбін «Фрейд, психоаналіз і сучасна західна філософія» [29], чудова праця, в якій він досліджує взаємні зв'язки між різними філософськими напрямками та психоаналізом, виявляє філософський вплив на теорію З. Фрейда. В 2020 році вийшло 3-є видання навчального посібника «Психоаналіз» В. М. Лейбіна, для університетського викладання, де розгорнуто викладена історія, теорія, методологія та інше. Безумовно це корисна книга, але вона має ряд розбіжностей коли питання стосується теорії М. Кляйн. Так наприклад терміни «проекція», «проективна ідентифікація» та ідентифікація використані не коректно. Тому більшість праць які використовуються по темі

зарубіжних авторів. На сам перед, це праці самого З. Фрейда які охоплюють період 1900 – 1939 роки, і включають майже всі його значущі праці [38,39,40,41,42,43,44,45,46,59]. Використовувалася переписка Фрейда, з його опублікованого листування. Праці аналітиків які співпрацювали з Фрейдом: Карла Абрахама, Шандора Ференці, Альфреда Адлера. «Психоаналитические труды» Сабіни Шпільрейн та І. І. Мечнікова «Этюды о природе человека», «Этюды оптимизма».

В наслідок того, що психоаналіз нове культурне явище на Україн, існують і інші проблеми з його теоретичною стороною. Психоаналітична етика, яка не дозволяє розголошувати матеріали особистого характеру, що по суті впливає на кількість публікацій та обмежує вільне розповсюдження таких матеріалів, але плюсом такого стану речей, є розвиток прикладного психоаналізу.

В роботі в великій мірі використовуються психоаналітичні праці Мелані Кляйн, які видавалися в російськомовному перекладі в 6 томах (повне зібрання творів), окрім Т.- IV, видавництво якого ще не відбулося. Ключові праці аналітиків Британського товариства періодом від «великих наукових війн» (1942-43) С'юзен Айзекс, Ханна Сігал, до сучасного періоду Рональда Бріттона, Девіда Белла. Роботи ключових послідовників: В.Р. Біона, Джона Стайнера, та архіваріуса архіву Мелані Кляйн, Джейн Мілтон. Праці аналітиків інших шкіл: французького психоаналізу Ж. Лакана, Юлії Крістевої, Ж. Лапланш і Ж. Понталіс, Е. Рудинеско, екзистенціональної терапії Ернесто Спінеллі А також «Основи психоаналітичної техніки» аргентинського психоаналітика Гораціо Етчеґоена. Філософські праці Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі та класичні філософські твори Платона, Аристотеля, Канта.

Висновки

Дослідження головних понять в психоаналітичній теорії за допомогою філософської методології проведено в наступних аспектах:

- семантичний та понятійний аналіз теоретичних понять «Его» і «Супер-Его», «проекція», «інтродекція», «ідентифікація», «проективна ідентифікація» та «несвідома фантазія» в теоріях З. Фрейда і М. Кляйн;
- історія розвитку та аналіз психоаналітичних методів і технік;
- концептуальний аналіз теорії класичного психоаналізу та теорії Мелані Кляйн;
- етичні засади психоаналітичної теорії.

Зігмунд Фройд ввів поняття Супер-Его для опису структурних відносин, які воно дійсно описує. Взаємодія Супер-Его на Его, яке Фройдом розглядалося як тілесне, впливає не тільки на поведінку людини, а й на мислення, тобто пронизує всі аспекти життя, відносини до інших людей.

В рамках дослідницької праці було з'ясовані причини та наслідки теоретичних розбіжностей в психоаналізі та суттєві відмінності між З. Фройдом та М. Кляйн. Маючи різні об'єкти психоаналітичного дослідження: дорослі люди у Фрейда і діти у М. Кляйн, теоретики психоаналізу зробили різні висновки. Виявилось, що З. Фройд описав більш розвинуте, культурне Понад-Я, так само як і едипів комплекс в його більш пізній стадії, а М. Кляйн саму ранню стадію його утворення. Методологічні принципи обох аналітиків були орієнтовані на свободу вираження: для З. Фрейда це були вільні асоціації, а для М. Кляйн – дитяча гра, як вільне вираження дії. Таким чином в своїй основі, суті вони були споріднені.

Аналіз процесів формування «Супер-Его», описаних і розроблених З. Фройдом, породжує категорію нових теоретичних понять, таких як «проекція», «ідентифікація» «внутрішні об'єкти». Це об'єкти, які вчинили інтерналізований рух всередину Его, і стали його частиною. Що дало можливість продовжити розвиток теорії об'єктних відносин та вважати З. Фрейда її засновником, а

Малані Кляйн значною фігурою, яка суттєво розвинула психоаналітичну теорію опираючись на концепцію дуальності інстинктів життя і смерті. Одним з відкриттів Фрейда було те, що «Его насамперед є тілесним Его», Кляйн притримується цього погляду і розглядає Его як тіло в першу чергу. Для М. Кляйн, первинний зміст «несвідомого» - захисні механізми які пов'язані з фізіологією, проекція – як дефекація, інтроєкція – як харчування. Ця діяльність обумовлена «несвідомою фантазією». Проективна ідентифікація об'єднує всі ці процеси і створює «суб'єктивність» яку структурно можна розглядати як «Супер-Его», а динамічно і феноменологічно як множина, що дає вдале уявлення про психічні процеси з самих перших днів життя. Опираючись на дослідження немовлят, вона з'ясувала, що початковий стан несвідомого має лише несвідомі фантазії та захисні механізми. Психіка людини з раннього дитинства мимоволі, автоматично формує динамічні, анімістичні репрезентації всіх імпульсів, соматичних переживань і тривоги. Це міфологічні жахи, тотальні за своєю силою переживання, або стани абсолютно райського блаженства, які дають початок людської любові та ненависті як до Его, так і до множини об'єктів зовнішнього світу, ці переживання лягають в основу уяви про категорії «добра» та «зла».

М. Кляйн, на відміну від Фрейда, постулює початок формування «Понад-Я» відразу після народження, він має дуже довгий і циклічний період розвитку. Цикли інтроєкції об'єктів та проекції своїх частин в об'єкт, ре-інтроєкції і знову проекції які постійно, знову і знову повторюються формуючи внутрішні часткові аспекти «Понад-Я» з якими ідентифікує себе Я (Его) – сама рання форма взаємодії між «Понад-Я» та Я. На початковій стадії Понад-Я жорстке, не реалістичне, має тотальний характер і модифікується в подальшому якщо зовнішні об'єкти його люблять і задовольняють через цикли проекції і інтроєкції. Як і В. Біон розглядав як ронню і базову форму комунікації. М. Кляйн поєднала психічну організацію людини з фізіологічною тілесною

основою та встановити кореляцію з зовнішнім оточенням, важливо підкреслити абсолютизацію соціальної природи людини.

Якщо відношення до немовляти було незадовільним або байдужим, та можливо зі інших невдалих обставин то в дитини в силу проєктивної ідентифікації розвивається дуже жорстке «Супер-Его». М. Кляйн, називає такий розвиток аномальним і пояснює його надмірним почуттям провини, яке не може бути інтегроване в Его або в особистість, це приводить до дій, які ще більше визивають почуття провини. Тобто, аномально жорстке Понад-Я, є причиною кримінальної та антисоціальної поведінки. Ці виводи фундаментально відрізняються від уяв З. Фрейда про недостатність розвитку «Супер-Его», та вступають в протиріччя з повсякденною уявою про не достаток совісті у людини. Насправді, це недостаток любові, який зафіксував жорстоку патологічну «совість».

Окрім виконання поставлених завдань в роботі, в теоретичних розробках психоаналітичної школи Мелані Кляйн, виявлені перспективи для міждисциплінарних досліджень в області етики, естетики, епістемології, політичної філософії та інших культурних і соціальних гуманітарних досліджень.

Список джерел та літератури

1. Абрахам К. Формирование характера на оральной, анальной и генитальной стадиях организации либидо. // Абрахам Карл, Гловер Эдвард, Ференци Шандор [Текст]. Классические психоаналитические труды / Пер. с англ. М.: Когито-Центр, 2009. 223 с.
2. Аристотель Сочинения в четырех томах. Т. 1. Ред. В. Ф. Асмус. М., «Мысль», 1976. 550 с.
3. Аристотель Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Мн.: Литература, 1998. 1392.
4. Аристотель Сочинения: В 4-х т. Т.4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. 830 с.
5. Бион У. Р. Элементы психоанализа [Текст] / Уилфред Рупрехт Бион. Пер. с англ. М.: «Когито – Центр», 2009. 127 с.
6. Бион У. Р. Научение через опыт переживания / Уилфред Рупрехт Бион. Пер. с англ. М.: «Когито – Центр», 2008. 128 с.
7. Бриттон Р., Фельдман М., О'Шонесси Э. Эдипов комплекс сегодня: Клинические аспекты [Текст]. / Под ред. Дж. Стайнера. Пер. с англ. М.: Когито-Центр, 2012. 159 с.
8. Бриш К. Х. Терапия нарушений привязанности: От теории к практике. [Текст] / Пер. с нем. М.: Когито-Центр, 2012. 316 с.
9. Винникотт Д.В. Игра и реальность [Текст] / Дональд Вудс Винникотт. М., Институт Общегуманитарных Исследований, 2012. 240 с.
10. Всемирная энциклопедия: Философия [Текст] / Главн. научн. ред. и сост. А. А. Грацианов. М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
11. Гринберг Л. Сор Д. Табак де Б. Э. Введение в работы Биона: Группы, познание, психозы, мышление, трансформация, психоаналитическая практика [Текст] / Леон Гринберг, Дарио Сор, Табак де Бьянчеди Элизабет. Пер. с англ. М.: «Когито – Центр», 2007. 158 с.

12. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание: [Текст] Федор Достоевский. Роман в шести частях с эпилогом. М.: Худож. лит., 1983. 527 с.
13. Достоевский Ф. Братья Карамазовы : роман[Текст] / Федор Достоевский. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. 896 с.
14. Делёз Ж. Анти-Едип: Капитализм и шизофрения» / Жиль Дельёз, Феликс Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург: У.Фактория, 2008. 672 с.
15. Этчегоен Р. Горацио Основы психоаналитической техники / Под ред. В. А. Агаркова . М.: Когито-Центр, 2020. 1010 с.
16. Кант Иммануил. Сочинения в шести томах КантИммануил [Текст] (под общ. Ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана), Т. 6 М., «Мысль», 1966. – 742 с.
17. Килборн Б. Травма, стыд и страданье [Текст] Бенджамин Килборн / Редактор-составитель Старовойтов В.В. М. Институт Общегуманитарных Исследований. 2017, 312 с.
18. Кинодо Ж. – М. Читая Фрейда: изучение трудов Фрейда в хронологической перспективе [Текст] / Пер. с фр. М.: «Когито-Центр», 2012. 416 с.
19. Клинические лекции по Кляйн и Биону/[Текст] Под. ред. Р. Андерсона. Пер. с англ. М.: Когито-Центр, 2012. 192 с.
20. Кляйн М. Детский психоанализ / [Текст] Мелани Кляйн. Пер. Ольги Бессоновой. Институт Общегуманитарных Исследований, 2010 160 с.
21. Кляйн М. Психоаналитические труды: В 7 т. [Текст] / Мелани Кляйн. Пер. с англ. под научн. ред. С. Ф. Сироткина и М. Л. Мельниковой. Ижевск: ERGO, 2007. Т. V: «Эдипов комплекс в свете ранних тревог» и другие работы 1945 – 1952 гг. 2009. 312 с.
22. Кляйн М. Психоаналитические труды: В 7 т. [Текст] / Мелани Кляйн. – Пер. с англ. под научн. ред. С. Ф. Сироткина и М. Л. Мельниковой. Ижевск: ERGO, 2007. Т. VI: «Зависть и благодарность» и другие работы 1955 – 1963 гг. 2010. 320 с.

23. Кляйн М. Психоаналитические труды: В 7 т. [Текст] / Мелани Кляйн. – Пер. с англ. под научн. ред. С. Ф. Сироткина и М. Л. Мельниковой. Ижевск: ERGO, – 2007. Т. II: «Любовь вина и репарация» и другие работы 1929 – 1942 гг. 2010. 386 с.
24. Кристева Ю. Силы ужаса: эссе об отвращении.[Текст] Юлия Кристева. СПб.: Алетея, 2016. 248 с.
25. Куттер Питер. Психоанализ: Введение в психологию бессознательных процессов [Текст] / Питер Куттер, Томас Мюллер / Пер. с нем. М.: Изд-во «Когито - Центр», 2011. 384 с.
26. Лакан Ж. Образования бессознательного (Семинары: Книга V (1957/1958) / пер. с фр. А. Черноглазова. – М.: Гнозис, Логос, 2002.
27. Лакан Ж. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (Семинар, Книга 2 (1954 / 1955)) [Текст]. Жак Лакан. Пер. с фр./ А. Черноглазова. М.: Издательство «Гнозис», Издательство «Логос». 2009 (1 – е изд: 1999). 520 с.
28. Лапланш Ж., Понталис Ж. – Б. Словарь по психоанализу [Текст] / Жан Лапланш, Жан – Бертран Понталис. Пер. с франц. и научн. ред. Н. С. Автономовой. 2 – е изд., перераб. и доп. СПб.:Центр гуманитарных инициатив, 2010. 751 с.
29. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия [Текст]. Валерий Моисеевич Лейбин. М.: Политиздат, 1990. 397 с.
30. Мечников И. Этюды о природе человека / Илья Мечников. – СПб. : Азбука, Азбука- Аттикус, 2016. 320 с.
32. Международный психоаналитический ежегодник. [Текст] 6 – й выпуск. 2016. Избранные статьи из «Международного журнала психоанализа» - International Journal of Psychoanalysis – т. 95 и 96 , Гл. ред. Игорь Кадыров. М.: «Новое Литературное Обозрение», 2016. 412 с.
33. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 2 [Текст] Платон /Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо- Годи; Примеч. А. Ф. Лосева и А. А. Тахо- Годи; Пер. с древнегреч. М.: Мысль, 1993. 528 с.

34. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике [Текст] / Поль Рикер. Пер. с фр., вступ. ст. и комент. И. С. Вдовиной. М.: Академический Проект, 2008. 695 с.
35. Современный философский словарь [Текст] / Под общ. ред. В.Е. Кемерова и Т.Х. Керимова. –4-е изд., испр. и доп. М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2015. 823 с.
36. Тиллих П. Избранное. Теология культуры. / Пер. с англ. Сост. С.Я. Левит, С.В. Лёзов. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 352 с.
37. Хёйзинга Й. *Homo ludens*. Человек играющий / Йохан Хёйзинга ; [пер. с нидерл. Д.В. Сильвестрова; комент. Д. Э. Харитоновича]. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2000. – 400с.
38. Фрейд Зигмунд. Психоанализ творчества. Леонардо да Винчи, Микеланджело, Достоевский: [перевод с немецкого] / Зигмунд Фрейд. – Москва: Алгоритм, 2016. 256 с.
39. Фрейд З. Художник и фантазирование.[Текст] / Зигмунд Фрейд : Пер. с нем. / Под ред. Р. Ф. Додельцева, К. М. Долгова. М.: Республика, 1995. 400 с:
40. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ [Текст] / Зигмунд Фрейд. Пер. с нем. А. М. Боковинова. М.: Академический Проект, 2009. 597с.
41. Фрейд З. Проблемы метапсихологии [Текст] / Зигмунд Фрейд; Пер. с нем. Г. В. Барышниковой. М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. 183 с.
42. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я //Таинство девственности [Текст] / Зигмунд Фрейд ; пер. с нем. Я. М. Когана, под ред. И. Д. Ермакова, А. В. Вяхирева, И. Е. Полякова, М. В. Вульфа, О. Б. Фельцмана ; вступ. ст. С. Цвейга, пер. с нем. С. И. Бернштейна. Харьков: Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород: ООО «Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга»», 2015. 432 с.
43. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я //Фрейд З. Тотем и табу :[сб: пер. с нем.] / Зигмунд Фрейд. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. 317с.
44. Фрейд З. Толкование сновидений /[Текст] / Зигмунд Фрейд; Пер. с нем. М. Когана, Я. Когана. М.: АСТ: Астрель, 2011. 638 с.

45. Фрейд З. Психика: структура и функционирование [Текст] / Зигмунд Фрейд. Пер. с нем. А. М. Боковиков. М.: Академический Проект, 2007. 230 с.
46. Фрейд З. Семейный роман невротиков :сбраник / Зигмунд Фрейд; пер. с нем. Р. Додольцева. СПб.: Азбука, Азбука – Атттикус. 2019. 224 с.
47. Фуко Мишель Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы. Мишель Фуко [Текст]. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2018. 416 с.
48. Хиншелвуд Р. Д. Словарь кляйнианского психоанализа.[Текст] / Роберт Д. Хиншелвуд. / Пер. с англ. М.: Когито-Центр, 2007. – 566 с.
49. Хиншелвуд Р. Д. Кляйнианский клинический практикум: от теории к практике [Текст]. / Пер. с англ. М.: Канон + РООИ «Реабилитация», 2019. 344 с.
50. Шпильрейн С. Психоаналитические труды. [Текст] / Сабина Шпильрейн. пер. с англ., нем. и фр. под науч. ред. С. Ф. Сироткина, Е. С. Морозовой. Ижевск: ERGO. 2008. 466 с.
51. Шевцов С.П. Мераморфозы права. Право и правовая традиция [Текст] / С. П. Шевцов; Нац. исслед. у-нт «Высшая школа экономики». М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. 408 с.
52. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития. [электронный ресурс]URL: <https://web.archive.org/web/20071220051512/http://philosophy.ru/library/lofef/iae8/xt27.htm> (дата звернення 15.11.2020)
53. Подорога Валерий Александрович. Словарь аналитической антропологии [электронный ресурс]URL: http://lib.ru/FILOSOF/PODOROGA_W/s_antropo.txt (дата звернення 1.09.2020)
54. Милтон Д. «Лекции Мелани Кляйн о технике» /Книга Джона Стайнера [Электронный ресурс] // материалы доклада конференции «Днепровские штудии психоаналитической психотерапии» УАПП URL: <http://psychoanalysiskharkov.com/книга-джона-стайнера-лекци...> (дата звернення 15.05.2019)

55. Романов И. Ю. Приключения Биона в стране без психоанализа: контекст и эффект. // ХПО / [электронный ресурс] URL: <http://psychoanalysisikharkov.com>
56. Сигал Ханна «Психоаналитический подход к эстетике» // [электронный ресурс] Международный Журнал Психоанализа 23 (1952). URL: <http://www.melanie-klein-trust.org.uk/segal> (дата звернения 20.03.2019)
57. Татаркевич Владислав. История шести понятий / Пер. С польского Бориса Домбровского. — м.: Дом интеллектуальной книги, 2003. Глава девятая [электронный ресурс] URL: <https://studfile.net/preview/6152373/page:22/> (дата звернения 20.10.2020)
58. Толкования Священного Писания [электронный ресурс] URL: <http://bible.optina.ru/new:mk:16:19> (дата звернения 21.10.2020)
59. Фрейд З. Отрицание 1925, Неизбежна ли война (Письмо Энштейну) 1932, // Проект «Весь Фрейд» [электронный ресурс] URL: <https://freudproject.ru/?p=932> (дата звернения 20.10.2020)
60. Шукуров Д. Л. Имя Бога в культурологическом, историко-литургическом и психоаналитическом дискурсе. [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imya-boga-v-kulturologicheskom-istoriko-liturgicheskom-i-psihoanaliticheskom-diskurse> (дата звернения 1.09.2020)
61. Хейс Кристина. «RLST 145 - Лекция 7 - Израиль в Египте: Моисей и начало яхвизма (Бытие 37 - Исход 4) | Открытые курсы Йельского университета» [электронный ресурс] URL: <https://oys.yale.edu/religious-studies/rlst-145/lecture-7>
62. Эрнст Капп, Людвиг Нуаре, Альфред Эспинас. Роль орудия в развитии человека. — Л., 1925. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 25.05.2009. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3479> (дата звернения 20.10.2020)
63. Бриттон Рональд «Освобождение от Супер – Эго» // ХПО/ [электронный ресурс] Перевод по In: Britton, R. (2003) Sex, Death and the Superego: Experiences in Psychoanalysis. London: Karnac Books, Ch. 8, p.117-128. Пер. сангл. З. Баблюяна. Науч. ред. И. Ю. Романова URL: <http://psymagazine.moscow/articles/100316> (дата звернения 05.05.2020)

64. Уроборос – значения символу// [электронный ресурс]

URL:<https://larpradedda.com.ua/2020/04/25/uroboros-znachenie-simvola/?v=3943d8795e03>